

DÖVLƏT UŞAQ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏLİM-TƏRBİYƏ ALAN UŞAQLARIN TƏHSİL PERSPEKTİVLƏRİNDƏ SOSIAL XİDMƏT EHTİYAQLARI

ELİZƏ İSMAYİLOVA

*Bakı Dövlət Universiteti,
sosial iş kafedrasının baş müəllimi, f.f.d.*

E-mail: eliza_ismayilova@yahoo.com

elizaismayilova@bsu.edu.az

ORCID- 0009-0004-9542-446X

Giriş

Ölkəmizdə uşaq hüquqları, onların sosial-ictimai və mədəni həyatının müdafiəsi ilə bağlı dövlət siyasəti, hər bir uşağın zəruri maddi və məişət şəraitində böyüyüb tərbiyə olunması, müasir dövrün tələbləri əsasında təhsil alması və layiqli vətəndaş kimi formalaşması təhsil sahəsinin də prioritet mövzularından biridir. 19 may 1998-ci il tarixli 499-İQ sayılı Azərbaycan Respublikasının “Uşaq Hüquqları” haqqında qanununun 11-ci maddəsində qeyd olunub ki, “Uşağın tərbiyəsi ailədə və təhsil müəssisələrində aparılır” [1]. Bu mövzuda tədqiqatımın əsas məqsədi məhz dövlət uşaq müəssisəsində təlim-tərbiyə alan uşaqların təhsil perspektivlərində sosial xidmətin həyata keçirilməsində dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyət istiqamətlərini təhlil etməklə ehtiyacların qiymətləndirilməsinə çalışmaqdır. Məlum olduğu kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 20 noyabr 1989-cu ildə qəbul edilmiş Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyada, uşaqların hər cür istismardan və digər pis davranışlardan uzaq olaraq öz potensialını tam reallaşdırmaq hüququ vardır və uşaqların buna nail ola biləcək şəkildə təlim keçmələri nəzərdə tutulub. Uşaqların təhsil hüququnun təmin edilməsi, konvensiyaya daxil edilmiş bütün uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsi, təşviqi, inkişafı və qorunmasında bu vacib şərtidir. Bu şərt, hüququn düzgün təmin olunması və hüquqa əsaslanan yanaşma ilə həyata keçirilə bilər. Hüquqlara əsaslanan təhsil yanaşmasında uşaqların yalnız məktəbə yazılması deyil, onların təhsildən bərabər şəraitdə faydalanması da əsas şərtidir. Bu yanaşmada təhsil sisteminə giriş, xüsusi ilə dövlət xüsusi internat tipli təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə alan uşaqlarla bağlı irəli çıxan problemlərin aradan qaldırılmasında qəbul olunmuş beynəlxalq və yerli qanunların tələbinə uyğun olaraq uşaqların sosial müdafiəsinə, sosiallaşmasına, onların öz potensiallarını müasir dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdirmək zəruriyyətini yaratmışdır. Bu tələb həm də məktəbdə sosial işin aparılması zərurətini

ortaya qoyur və məktəb sosial xidmətin həyata keçirilməsində təhsil tənzimləmələrində ayrı-seçkilik etmədən bütün uşaqların potensialını maksimum dərəcədə artırmaq səviyyəsini hədəfləməlidir. Bu kontekstdə məqalənin məqsədi uşaq hüquqları konvensiyasının, hüquqa əsaslanan təhsil yanaşmasının həyata keçirilməsində sosial xidmətin rolunun əhəmiyyətini müzakirə etməkdir.

Ölkəmizdə əhalinin, eləcə də çətin həyat şəraitinə məruz qalmış şəxslərin sosial rifahının yaxşılaşdırılması, cəmiyyət resurslarından tam şəkildə istifadə etmək bacarıqlarına malik olmayanların həyat fəaliyyətində inkişafa doğru dəyişikliklərə nail olmaq məqsədilə 30 dekabr 2011-ci il tarixli 275-İVQ sayılı “Sosial xidmət haqqında” qanun qəbul olundu. Bu qanundan irəli gələn sosial sahələrdə yeni xidmət modelləri və yanaşmaları meydana gəldi. Müasir Azərbaycanda sosial xidmət sahələrində çox böyük islahatlar həyata keçirilməsinə baxmayaraq, cəmiyyətin gələcək sağlam həyatının əsasını təşkil edən təhsil-məktəb-şagird kontekstində “məktəbdə sosial xidmət” işi haqqında, demək olar ki, söhbət getmir. Təhsil və Elm Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən “Məktəblinin dostu” pilot layihəsi Bakı və Abşeron rayonu üzrə tam orta məktəblərdə şagird-müəllim-valideyn üçbucağı formatında fəaliyyət göstərir, lakin bu layihə uşaqların sosial problemləri ilə bağlı hər-hansı bir ciddi fəaliyyəti həyata keçirmir. Ölkəmizin ali təhsil ocaqlarında “sosial iş” ixtisası üzrə hazırlanan mütəxəssislərə “təhsildə sosial iş” fənni tədris olunur. Bu isə o deməkdir ki, dövlətin sosial siyasətində sosial sferanın bütün sahələrini nəzərə alaraq, xüsusilə “məktəbdə sosial xidmət”in həyata keçirilməsi müasir dövrün aktual məsələlərindən biridir. Qanunda hər bir uşağın hərtərəfli inkişaf etmək, milli və ümumbəşəri dəyərlərə uyğun, humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə almaq hüququ vardır. Bu hüquqdan irəli gələrək dövlət uşaq müəssisələrində təlim-tərbiyə alan uşaqlara xüsusi qayğı, sevgi hissi, dostluq münasibətlərinin qurulması, vətən sevgisi kimi xüsusiyyətlərin aşılması

onların kiçik yaşlarından, təhsil illərində - məktəb həyatından başladığı hər kəsə bəllidir. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların təlim-tərbiyə aldıkları xüsusi internat tipli müəssisələrdə onların doğma-isti valideyn ocağı və sevgisindən uzaq olan bir mühitdə böyüdüklərini nəzərə alaraq, məhz “məktəbdə sosial xidmət” işinin həyata keçirilməsi məsələsinin nə qədər aktual və zəruri olduğunu görmək çox asandır. Son dövrlər valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların təlim-tərbiyə aldıkları müəssisələrdə uşaqların psixososial hərəkət və davranışları ilə bağlı bəzi problemlər kütləvi informasiya vasitələrində və sosial şəbəkələrdə geniş ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Bu isə bizə onu çatdırır ki, müasir dövrdə bu tipli müəssisələrdə (internat evlərində) uşaqların təlim-tərbiyə işində “məktəb sosial xidmət”in həyata keçirilməsi zərurəti yaranıb. Bu tip müəssisələrdə yaşayan uşaqların problemləri göz ardına alındıqca onlar artacaq və zaman gəldiyində problemi vaxtında həll olunmamış uşaqlar cəmiyyətin risk qruplarına çevriləcəklər. Bildiyimiz kimi bir çox uşağın psixososial problemləri həll olunmadıqca, onların cinayətə sürüklənməyə meyilləri güclənir. “Məktəb sosial xidməti” müasir dövrdə inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə uşaqların risklərini erkən aşkar edərək cinayətə sürüklənməsinin qarşısını alır və onların reabilitasiya proseslərini komanda işi ilə çox səmərəli şəkildə həyata keçirə bilər.

Ölkəmizdə inteqrasiya təlimli internat müəssisələrinin sayı 29, orada təlim-tərbiyə olunan uşaqların sayı isə 11901 nəfərdir. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulan müəssisələrin sayı - 3, orada təlim-tərbiyə olunan uşaqların sayı isə 409 nəfərdir. Eləcə də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat tipli xüsusi ümumtəhsil məktəbin sayı-9, orada təhsil alan uşaqların sayı isə-295 nəfərdir. Bunlardan əlavə, ölkəmizdə (Bakı şəhəri üzrə 11 məktəb olmaqla) 253 orta məktəb nəzdində xüsusi siniflərdə təhsil alan uşaqlar vardır ki, onların sosiallaşması, öz potensiallarının inkişaf etdirilməsi və digər gələcək sosial həyat tələbatlarının təmin olunması məqsədilə xüsusi sosial xidmətin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır. Qeyd olunan müəssisə, eləcə də orada təlim-tərbiyə alan uşaqların sayı, müasir dövrün tələblərindən doğan sosial xidmət modelləri, bu tip müəssisələrə “məktəb sosial xidmət”in həyata keçirilməsini zəruri edir. Hələ də geniş ictimaiyyətə qapalı olan bu tip müəssisələrdə uşaqların təlim-tərbiyə prosesin-

də təbii olaraq yaranmış psixososial problemlərin aradan qaldırılmasında bəs hansı üsullardan istifadə etməklə həll yolları tapmaq olar sualına cavab tapmağa çalışaq. “Sosial işin konsepsiyaları və metodları” əsərinin müəllifi, Koliforniya Universitetinin professoru Volter A. Firedlanderə görə “məktəb sosial xidmət”i ilk olaraq məktəbdə problem yaşayan və ya məktəb mühitində çətinlik çəkən şagirdlərin evlərini ziyarət etməklə şagirdlərin problemlərinin haradan qaynaqlandığını öyrənməyə çalışan və məktəb şərtlərinə əməl etməklə onların problemlərinə köməklik göstərən “ziyərətçi müəllimlərin xidməti” ilə başlanmışdır [2]. “Məktəb sosial xidmət” işinin diqqət mərkəzində olan problemlər, təkcə psixososial səbəblərdən deyil, mədəni və iqtisadi səbəblərlə də bağlı ola bilər. Məktəblilərin uşaqlıq və yeniyetməlik dövrü ilə əlaqədar, ailə şəraitinə görə yaşadıkları müxtəlif problemləri, özlərinə aid lazım olan xidmətlərdən faydalana bilməmələri və beləliklə təhsil fəaliyyətini uğurlu həyata keçirə bilmədikləri səbəbindən təhsildən yayınma meyilləri yaranır. Digər bir baxımdan məktəbdə şagirdlərin sosial münasibətləri pozulur, dərəcə maraqları azalır, müvafiqyyət səviyyələri aşağı olur, belə olduğu zaman “məktəb sosial xidmət”i, istər şagirdin ailəsi, dostu, istərsə də müəllimləri ilə birlikdə onun psixososial mühitinə müdaxilə edərək problemi sistemli şəkildə həll etməyə çalışır. Ölkəmizdə inteqrasiya tipli məktəblərdə təhsil alan uşaqlar və onların ailələri ilə sosial işin tədqiqatçıları, o cümlədən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin müəllimi Yaqut Şərifovanın “Xüsusi qayğıya möhtac uşaqların ailələri ilə sosial iş” məqaləsində müəllif “xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inkişafı və təlim prosesində, ailələrlə səmərəli əməkdaşlığın qurulması üçün müəllimlər və onların köməkçiləri, ailələrlə işləmə vərdişlərinə malik olmalı və onlarla mütəmadi səmərəli iş aparmalıdır” ifadəsində əslində müəllim köməkçisi və səmərəli işi aparanın- müasir məktəb sosial xidmətçisi olduğu aydın görünür [3]. Məktəblilərin təhsil müəssisələrində təhsillə bağlı və ya onların təhsil uğuruna mane olan qeyri-təhsil problemləri vardır. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün artıq inkişaf etmiş ölkələrdə “məktəb sosial xidmət” təlim-tərbiyə müəssisələrində rəsmi olaraq mütəxəssis işçilər kimi fəaliyyət göstərirlər. Məsələn Türkiyə Respublikasında bu məqsədi həyata keçirmək üçün Aile ve Sosial Politikalar Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı 2016-cı ildə birgə

qəbul etdikləri fəaliyyət proqramları vardır[4].

Dövlət uşaq müəssisələrində təhsil alan uşaqlara öz hüquqlarını əldə etmək və bütün potensiallarını maksimum dərəcədə artırmaq imkanı vermək, öz-lərini inkişaf etdirmək üçün onların təhsil hüquqları ilə yanaşı məktəbdənkənar təlimlərdən yararlanmaq haqları da vardır. Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, təhsil hüququ sadəcə məktəbə yazılmaqla kifayət-lənməməli, əsaslı yanaşma ilə uşaqların məktəbə davamiyyətini, məktəb uğurunu və keyfiyyətli təh-sili təmin etməklə bərabər onların fərdi xüsusiyy-yətlərini nəzərə almaqla müvafiq təhsil mühiti və imkanları təmin etmək lazımdır. Bu imkanları ölkə-mizdə hələlik Qeyri-Hokumət Təşkilatlarına Dəstək Şurası müəyyən qədər həyata keçirir. Suranın qrant layihələri vasitəsi ilə "İnternat Məzunlarının Sosi-al İnteqrasiyası" Gənclər İctimai Birliyi tərəfindən "İnternat məzunu olmağa hazırlaşan gənclərlə iş" layihəsi çərçivəsində, gənclərə ünsiyyət qaydala-rı, etik normalar və milli-mənəvi dəyərlərin təbliği mövzularında seminar və təlimlər keçirilib. Layihə, Bakı şəhəri Mərdəkan kəndində yerləşən 2 nömrəli valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün internat məktəbi, Buzovna qəsəbəsindəki 8 nömrəli inteqrasiya tipli internat məktəbi və Bilgəh qəsəbə-sindəki 11 nömrəli inteqrasiya təlimli internat mək-təbində reallaşdırılıb [5]. Göründüyü kimi cəmiyyətə xas olan xüsusiyyətlərdən irəli gələn və ehtiyacı olanlara yardım göstərmək, xüsusilə həssas əhali qrupuna qayğı göstərmək ayrı-ayrı dövrlər istər fərdi şəkildə, istərsə də QHT fəaliyyəti ilə hə-yata keçirilmişdir və bu gün də davam edir. Qanun çərçivəsində həssas qrup kateqoriyasına daxil olan xüsusi tipli məktəblərdə təhsilənlərin uşaq hüquq-ları QHT-nin fəaliyyəti səviyyəsində deyil, Təhsil Nazirliyinin dövlət siyasəti səviyyəsində təhsil sis-teminə şamil olunmalıdır. Hazırda dünyanın inki-şaf etmiş ölkələrində uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqəli bütün ümumtəhsil müəssisələr "məktəb sosial xidmət"i ilə təmin olunmuşdur. "Məktəbdə işləyən sosial işçilərin bir peşə-ixtisas hesab edi-lib-edilməyəcəyi bir əsr əvvəl ABŞ-da müzakirə olunmağa başlamışdır və son 20 ildə beynəlxalq səviyyədə tətbiq olunub. Hazırda dünyanın 49 ölkə-sində tətbiq olunur və bu, uşaqların keyfiyyətli təh-silə çıxışını təmin etmək kimi missiyanı həyata ke-çirir" [6].

Ölkənin bütün təhsil sistemində təhsilənlərinə eyni təhsil imkanları təklif olursa belə, yaşadıkları

qeyri-adekvat sosial-iqtisadi və mədəni şərait, onla-rın eyni səviyyədə təhsilə çatmasına mane olur. Bu vəziyyət dövlət uşaq müəssisələrində daha aydın və qabarıq şəkildə gözə çarpır. Bu isə yuxarıda qeyd olunan yerli və beynəlxalq səviyyədə qəbul olun-muş uşaq hüquqları ilə ziddiyyət təşkil edir və bə-rabərsizliklərin bir nəsilə digərinə ötürüldüyünü göstərir.

Sosial xidmət mütəxəssisləri məktəblilərin bi-opsixososial inkişafına dəstək verən, onların daha effektiv davranış xüsusiyyətlərinin aşkara çıxaran, eləcədə bilik-bacarıqlarının inkişafına yönəlmiş fəaliyyət proqramların hazırlanmasını təşkil et-məklə onların məktəbə müntəzəm davamiyyətni və gələcək həyat yoluna düzgün yanaşmanı təmin et-miş olacaqlar. Günümüzdə bütün ümumtəhsil müə-sisələrində, xüsusilə də dövlət uşaq müəssisələrində "məktəb sosial xidməti"nin həyata keçirilməsi niyə lazımdır sualını soruşanlara deyə bilərik ki, mək-təblilərin son dövrlər daha çox mənfi təsirlərə mə-ruz qalması, xüsusilə valideyn himayəsindən kənar uşaqların bu təsirlərdən daha çox əziyyət çəkməsi, uşaqların qarşılınmamış maddi və mənəvi ehtiyac-ları, onların məktəbə uyğunlaşmaması kimi hallar indiki məqamda belə bir ehtiyacın danılmaz oldu-ğunu göstərir.

Ölkəmizdə əhalinin həssas təbəqəsinin sosial ri-fahi ilə bağlı bir çox yeni sosial xidmət sahələrinin inkişaf etməsinə baxmayaraq, bu həssas təbəqənin əsas kateqoriyasını təşkil edən uşaqlarla, xüsusilə dövlət uşaq müəssisələrində təlim-tərbiyə alanlar-la bağlı sosial xidmətin həyata keçirilməsi hələ ki lazımı formada dəyərləndirilməmişdir. KİV və di-gər sosial şəbəkələr vasitəsiylə bu tip müəssisələr-də baş vermiş problemlər sosial xidmət sahəsinin mütəxəssisləri ilə həll yolu tapmaq əvəzinə, bu problemi orada yaşayan uşaqların "psixi və davranış pozuntusu" adı ilə digər müəssisələrə köçürülməsi məsələnin köklü həllindən uzaqlaşmağı göstərir. Halbuki, təhsil mühitində zorakılıq, cinayətə meyl, sui-istifadə, dəstə yaratmaq, məişət problemləri, fərqli inkişaf kimi çoxölçülü problemlərin həllində peşəkar yanaşmalara və komanda işinə ehtiyac var-dır. Bu, müasir dövrün dövlət uşaq müəssisələrində təlim-tərbiyə alan uşaqlar üçün bir tələbdir. Bu tələ-bin yerinə yetirilməsində "məktəb sosial xidmət" mütəxəssisinin üzərinə düşən vəzifə və məsuliyy-ətlər nədən ibarət olmalıdır kimi bəzi məsələlərin acılmasına da ehtiyac vardır. Təhsildə sosial iş, uşaq

və yeniyetmələrlə sosial iş və ailə və uşaqlarla sosial işin əsasları kimi fənlərin tədrisi bizə imkan verir ki, sosial işçinin bu xidmət sahəsində onların rolu və təsirlərini tətbiq edək.

Nəticə və tövsiyə

Son dövrlər təhsil sistemində müxtəlif prizmadan tənqidi baxışların olduğunu görürük. Müasir dövrün sosial- siyasi və ideoloji ambisiyaları sırasında, xroniki problemlər, struktur çatışmazlıqlar və bir çox problem dolayları arasında ilişib qalan və risk qrupuna çevrilmə ehtimalı böyük olan dövlət uşaq müəssisələrində təhsil alan uşaqların profili görünür. Bu kontekstdə xüsusi tipli internat məktəblərində təhsil alan şagirdlərə və onların ehtiyaclarına diqqət yetirən, onları gücləndirən və hər cür ədalət-sizliyə qarşı müdafiə edən, onların inkişafını dəstəkləyən, şəxsiyyətini öz mühitində hesab edən, fərqliliklərə hörmət edən və ehtiyac duyulan resurslarla təmin edən çoxşaxəli bir sosial xidmət yanaşması lazımdır. Uşaqların ruhuna uyğun olaraq bütün digər hüquqlarından yararlanmalarına yol açan, xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqların sayının çox olduğu məktəblərdə və rayonlarda, harada olmasından asılı olmayaraq bu xidmətin həyata keçirilməsi zərurəti vardır və bu bizim gələcək sağlam cəmiyyətimiz üçün vacibdir.

Acar sozlər: *Uşaq hüquqları, məktəb, sosial xidmət, təhsil sistemi, internat məktəbi.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. <https://e-qanun.az/framework/3292>
2. <https://archive.org/details/conceptsmethod-so00frie/page/n11/mode/2up>
https://openlibrary.org/authors/OL1759049A/Walter_A._Friedlander
3. <https://adpk.edu.az/index.php/az/m%C9%99qal%C9%991%C9%99r/212-x%C3%BC-susi-qay%C4%9F%C4%B1ya-m%C3%B6htac-u%C5%9Faqlar%C4%B1n-ail%C9%99ri-il%C9%99-i%C5%9F>
4. <file:///C:/Users/uSER/Desktop/Yeni%20kitablar/sempozium%202015-insan%20de%C4%9Fer%20ve%20onurunu%20y%C3%BCcəltmek.pdf>
5. <https://www.facebook.com/araz.ehmedov.98>
6. Allen-Meaes, P. (1996). *Social work services in schools: A look at yesteryear and the future, Social Work in Education, 18(4), 202-208.*

Eliza Ismayilova Social service applications in the educational prospects of children educated in state child institutions

ABSTRACT

I will analyze how urgent and necessary the issue of implementing "school social work" is and try to explain the importance of implementing this service in general schools operating in the entire education system, including special boarding schools in this article considering that children deprived of parental care grow up in special boarding-type institutions, where they are educated, in an environment far from their native warm parental home and love. Recently, some problems related to the psycho-social actions and behaviors of children in the institutions where children deprived of parental care are educated have been brought to the attention of the general public in the mass media and social networks. This tells us that actually, there is a need to implement "school social service" in the educational work of children in such institutions (boarding houses). As the problems of children living in such institutions are ignored, they will increase and when the time comes, children whose problems are not solved in time will become risk groups of society. As we know, if the psycho-social problems of many children are not solved, their tendency to commit crimes increases. "School social work" prevents children from committing crimes by detecting their risks early in modern developed societies and can implement their rehabilitation processes very effectively through teamwork. This will ensure the healthy future of every society and the efficient use of the investment made by the state in the education system.

Keywords: *Child rights, school, social service, education system, boarding school.*

Елиза Исмайллова Применение социальной службы в образовательных перспективах детей, воспитывающихся в государственных детских учреждениях

РЕЗЮМЕ

Учитывая, что дети, лишённые родительской опеки, воспитываются в специальных ин-

тернатных учреждениях, где они растут вдали от тёплой родительской атмосферы и любви, в данной статье будет проанализирована актуальность и необходимость внедрения “социальной службы в школе”. Мы постараемся объяснить важность применения этой службы во всех общеобразовательных школах, функционирующих в рамках образовательной системы, включая специализированные интернатные школы.

В последние годы в учреждениях, где проходят обучение и воспитание дети, лишённые родительской опеки, стали широко обсуждаться проблемы, связанные с их психосоциальным поведением, как в средствах массовой информации, так и в социальных сетях. Это указывает на то, что в современных условиях возникает необходимость внедрения “школьной социальной службы” в работу интернатных домов. Если игнорировать проблемы детей, проживающих в таких учреждениях, они будут усугубляться, и со временем дети, чьи проблемы не были решены вовремя, станут частью группы риска в обществе.

Как известно, если психосоциальные проблемы многих детей остаются нерешёнными, у них усиливается склонность к правонарушениям. “Школьная социальная служба” в развитых обществах современности выявляет риски детей на ранних стадиях, предотвращает их вовлечение в преступную деятельность и эффективно проводит их реабилитацию с помощью командной работы. Это обеспечивает здоровое будущее общества и эффективное использование инвестиций государства в систему образования.

Ключевые слова: *права детей, школа, социальная служба, система образования, интернат.*